

5441

100 ΑΘΑΝΑΤΑ ΕΡΓΑ

ΜΠΕΡΕΟΝ

ΟΙ ΔΥΟ ΠΗΓΕΣ
ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ
ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΑΘΗΝΑΙ — ΤΣΩΡΤΣΙΑ 50

Ε.Υ.Δ. της Κ.τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

**ΟΙ ΔΥΟ ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ**

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΖΟΥΛΗΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

100 ΑΘΑΝΑΤΑ ΕΡΓΑ ΑΡ. 10

ΑΝΡΙ ΜΠΕΡΕΟΝ

ΟΙ

ΔΥΟ ΠΗΓΕΣ

ΤΗΣ

ΗΘΙΚΗΣ

ΚΑΙ ΤΗΣ

ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ

Μετάφραση

Β. Ν. ΤΑΤΑΚΗ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ΤΣΩΡΤΣΙΑ 50—ΑΘΗΝΑΙ

Ε. Σ. Δ. της Α. τ. Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Copyright Γ. Παπαδημητρίου
Ίούλιος 1951—Έκδοση Α΄

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

== ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΟΥ ==

ΑΠΟ ΤΟ 1912 ΠΟΥ ΓΙΑ ΠΡΩΤΗ ΦΟΡΑ, ΝΟΜΙΖΩ, Ο Καζαντζάκης (1) παρουσίασε στο ελληνικό κοινό τον Μπερξόν ως σήμερα έχει δημιουργηθῆ ἄρκετὰ πλούσια ἑλληνικὴ βιβλιογραφία (2) γύρω στὸν ἑξαιρετικὰ πρωτότυπο ἀλλὰ καὶ δυνατὸ αὐτὸ Γαλλοεβραῖο φιλόσοφο. Δὲν ἔλειψαν καὶ μεταφράσεις ἔργων του. «Οἱ δυὸ πηγές τῆς Ἠθικῆς καὶ τῆς Θρησκείας» εἶναι τὸ τέταρτο ἔργο του ποὺ μεταφράζεται ἑλληνικά (3). Ἔτσι ὁ Ἕλληνας ἀναγνώστης ποὺ θέλει νὰ ἀποκτήσῃ βαθύτερη καὶ πλατύτερη γνωριμία μὲ τὴ σκέψη τοῦ Μπερξόν βρίσκει ἄρκετὰ ἐφόδια στὴ γλῶσσα μας. Ἀφότου (στὰ 1889) δημοσίευσε τὴν περίφημη διδακτορικὴ του διατριβή: «Essai sur les donpnées immédiates de la conscience» (δοκίμιο γιὰ τὰ ἄμεσα δεδομένα τῆς συνείδησης) ὡς τὸ θάνατό του (1941) ὁ Μπερξόν στάθη-κε ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους πνευματικούς ἡγέτες τῆς ἐποχῆς του γιὰ ὅλο τὸν κόσμον. Ὅσο ἀκόμη ζοῦσε, πάνω ἀπὸ χίλια ἔργα καὶ μελέτες εἶχαν ἐκδοθῆ σὲ διάφορες γλῶσσες γιὰ τὴ φιλοσοφία του. Ἡ ἐπίδρασή του δὲν περιορίστηκε μόνο στὸν τομέα τῆς φιλοσοφίας, ἀπλώθηκε στὴ ζωὴ γενικώτερα. Μουσικοὶ καὶ ζωγράφοι καὶ λογοτέχνες ὀδηγήθηκαν ἀπὸ τὴ φιλοσοφία του στὴν ἀνακάλυψη νέων μορφῶν. Ὁ σχετικὸς πλοῦτος τῆς ἑλληνικῆς μπερξονικῆς βιβλιογραφίας δείχνει ὅτι καὶ ἡ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ τόπου μας δὲν ἔμεινε ξένη στὴν κίνηση ποὺ προκάλεσε ὁ μπερξονικὸς στοχασμὸς καὶ ὁ μπερξονισμὸς. Ἔτσι θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθῆ ὄχι καὶ πολὺ ἀπαραίτητος ἕνας κατατοπιστικὸς ἴσως, μὰ πάντα σύντομος πρόλογος στὴ μετάφραση ἐνὸς νέου του ἔργου. Καὶ κάποιος ἄλλος λόγος θὰ συνηγοροῦσε γι' αὐτό. Ἡ συστηματικότητά καὶ ἡ ὀργανικὴ θὰ ἔλεγα συνοχῆ

1. Δελτίο Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου, τόμ. Β', 1912.

2. Γιάννη Ἰμβριώτη, ἡ φιλοσοφία τοῦ Μπερξόν, Θεσσαλονίκη, 1939. Βλέπε στὴ σ. 317 τὴ σχετικὴ ἑλληνικὴ βιβλιογραφία.

3. Τὰ ἄλλα τρία εἶναι «Τὸ γέλοιο» (μετ. Ν. Καζαντζάκη, 1915), «Ἡ διανοητικὴ προσπάθεια» (μετ. Λαμπρίδου Ἑλλῆς, 1929) καὶ «Ἡ δημιουργὸς ἐξέλιξις» (μετ. Παπαλεξάνδρου Κ., 1925). Ἐκτὸς τῶν ἔργων αὐτῶν ἔχουν μεταφρασθῆ καὶ ἄρκετὲς σημαντικὲς μελέτες καὶ ἄρθρα του.

και συνέπεια που χαρακτηρίζουν τη φιλοσοφική στάση του Μπερξόν. Είναι κάτι που θυμίζει πολύ τον Ἀριστοτέλη—δὲν εἶναι μόνο μ' αὐτὸ που μᾶς τὸν θυμίζει ὁ Μπερξόν. Πρὶν ἐκδῶση στα 1932 τὶς «δυὸ πηγές τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας», που εἶναι τὸ τελευταῖο του ἔργο, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἐπικριτὲς του ἀμφισβητοῦσαν ὅτι ἦταν δυνατό, ἀπάνω σὲ φιλοσοφία σὰν τὴν μπερξονική μὲ κυριώτερα χαρακτηριστικὰ τὴν κινητικότητα καὶ τὴν ροϊκότητα, νὰ θεμελιωθῆ θεωρία γιὰ τὴν ἠθικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὅμως ὁ μεγαλοφυῆς Μπερξόν μᾶς ἔδωσε, ἀκριβῶς μὲ τὸ τελευταῖο μεγάλο πέταγμά του, μιὰ θεωρία γιὰ τὴν ἠθικὴ καὶ τὴν θρησκεία που ἀπορρέει κατὰ τρόπο ὀργανικὸ καὶ ἀναγκαῖο ἀπὸ τὶς ἴδιες τὶς βασικὲς προϋποθέσεις τῆς φιλοσοφίας του, αὐτὲς που διέπουν τὴ σκέψη του σὲ ὅλα τὰ προηγούμενα κύρια καὶ δευτερεύοντα ἔργα του. Ὁ προσεκτικὸς ἀναγνώστης διαπιστώνει, ὄχι μὲ πολὺ κόπο, στὶς συχνὲς ἀναδρομὲς που τὸ νέο του θέμα ἀναγκάζει τὸ φιλόσοφο νὰ κἀνη πρὸς τὶς ἰδέες ἀφετηρίες τῆς σκέψης του, διαπιστώνει, λέγω, πόσο τὸ τελευταῖο του τοῦτο ἔργο ἀποτελεῖ μιὰ ἀναγκαῖα συνέπεια καὶ συνέχεια, ἀποτελεῖ τὸ φυσικὸ ἐπιστέγασμα τῆς φιλοσοφικῆς του πορείας, ἓνα ἐπιστέγασμα που ἀφήνει νὰ φαίνεται καθαρὰ ἡ διάρθρωση τοῦ ὅλου οἰκοδομήματος. Χαίρεται ἀλήθεια ὁ ἀναγνώστης τοῦ Μπερξόν τὴν ἐνότητα που δένει ὅλους τοὺς ἀρμούς, ὅλους τοὺς βηματισμοὺς τῆς σκέψης του, καὶ κάνει ἀπ' αὐτὴν μιὰ ἐνιαῖα συστηματικὴ σύνθεση, μέσα στὴν ὁποία ὁ νοῦς ἐρμηνεύει καί, θαρρεῖς, σὰ νὰ δημιουργῆ τὸ σύμπαν. Τὴν ἴδια πνευματικὴ χαρὰ που μᾶς χαρίζουν οἱ μεγάλες φιλοσοφικὲς συνθέσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων, καὶ τὴν ὁποία ὁ περασμένος αἰώνας ἀγωνίστηκε νὰ στερῆσει ἀπὸ τὴν ἀνθρωπότητα, αὐτὴν βρῆκε τὸν τρόπο νὰ ξαναφέρῃ στὴ ζωὴ καὶ νὰ χαρίσῃ πάλι στὴν ἀνθρωπότητα ὁ Μπερξόν. Καὶ δὲν εἶναι τοῦτο μικρὴ εἰσφορά. Ἐφερε μὲ τρόπο γενναῖο καὶ γόνιμο τὸ μήνυμα ὅτι ἡ φιλοσοφία, αὐτὴ ἀκριβῶς ἢ συστηματικὰ συνθετικὴ θέαση τῶν ὄντων καὶ τοῦ ἀνθρώπου, που ὅλο καὶ νέες λεωφόρους ἀνοίγει γιὰ τὴν κατανόηση τῶν ὄντων καὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅλο καὶ πιὸ ἀνεξάντλητη παρουσιάζει τὴν πνευματικὴ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου, ὅτι, λέγω, ἡ φιλοσοφία δὲν ἀπέθανε, ὅπως τὸ στενὸ θετικὸ πνεῦμα ἐβίαζε τότε νὰ παραδεχτοῦμε.

Πάνω ἀπὸ ὅποια εἰσαγωγὴ στὴ μπερξονικὴ φιλοσοφία τοῦτο τὸ μήνυμα προέπει κυρίως νὰ ἔχη ὑπ' ὄψη του ὁ ἀναγνώστης

τοῦ ἔργου τοῦ Μπερξόν. Ἄλλὰ πάλι γιὰ νὰ συλλάβῃ εἰς βάθος τὴ σημασία του πρέπει νὰ ξέρῃ σὲ ποιά κρίσιμη ὥρα τῆς πνευματικῆς ζωῆς τῆς Εὐρώπης, τῆς ἀνθρωπότητος, ἦρθε. Οἱ φιλοσοφικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς τάσεις ποὺ κυριαρχοῦσαν κατὰ τὴν προτελευταία δεκαετία τοῦ περασμένου αἰώνα, —τότε δηλαδὴ ποὺ παρουσιάστηκεν ὁ Μπερξόν μὲ τὸ πρῶτο βασικὸ ἔργο του, τὸ «δοκίμιον γιὰ τὰ ἄμεσα δεδομένα τῆς συνείδησης» (1889) —ἀποτελοῦσαν ἓνα σύνολο ἀπὸ ἀπαγορεύσεις, ἀρνήσεις καὶ ἀναγωγὰς ποὺ ἐκμηδένιζαν τὸ ὄν καὶ τὶς πνευματικῆς ἢ ἠθικῆς ἀξίαι. Μὲ τὴ σειρά τῶν συλλογισμῶν τοῦ ὁ Γαίπε, λόγου χάρι, ἀνάγει ὅλα νὰ νοητικὰ φαινόμενα στὴν αἴσθησι, καὶ τὴν αἴσθησι στὴν κίνησι, καὶ ἔτσι φτάνει νὰ ὑποστηρίξῃ, ὅτι ὅλες οἱ πραγματικότητες, ὑλικῆς καὶ πνευματικῆς, ἀναβρῦζουσι ἀπὸ ἀπειροελάχιστο παλμό. Μιὰ ἀρνήσι εἶναι στὸ βάθος καὶ ἡ ἀπαισιόδοξι φιλοσοφία τοῦ Σοπενχάουερ, ὁ ὁποῖος ἀνακαλύπτει κάτω ἀπὸ κάθε ὑπαρξὴ τὴ ματαιότητα τῆς ἴδιας ἀναγκαστικῆς θέλησις γιὰ ζωὴ. Ἡ φροντίδα γιὰ ἀντικειμενικότητα δὲν ἐπιτρέπει στοὺς σοφοὺς κανένα δισταγμό, ὁδηγεῖ τὸ νοῦ σὲ μιὰ θεὰ τοῦ σύμπαντος ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξαφανίζονται ὅλα ὅσα δίνουν ἀξία στὴν πραγματικὴ ζωὴ. Φτάνουν νὰ ποῦν ὅτι ἡ συνείδησι καὶ ἡ ἠθικότητα εἶναι παραισθήσεις, αὐταπάτες, «ζωτικὰ ψεύδη». Ἡ σχολὴ τῶν συνειρμικῶν καὶ τοῦ ψυχοφυσικοῦ παραλληλισμοῦ πίστευε τότε, ὅτι ἀπέδειχνε ὅτι ὁ ψυχικὸς μας βίος ἀποτελεῖται ἀπὸ συνειρμούς παραστάσεων, ὅτι οἱ παραστάσεις εἶναι χωρισμένες ἢ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅπως τὰ φυσικὰ φαινόμενα· μπορούσαν λοιπὸν νὰ μετρηθοῦν μὲ τὶς μεθόδους τῆς γεωμετρίας, ἀφοῦ εἶναι ἀλληλέγγυες μὲ ἐγκεφαλικῆς καὶ ὀργανικῆς καταστάσεις. Τοῦτο ἐδῶ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς ὕλης στὸ πεδίο τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου πίστεψαν ὅτι ἀποτελοῦσε τὸ ἀποκορύφωμα τοῦ θετικοῦ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος, καὶ τὴν ὀλοκλήρωσι τῆς μηχανικῆς θεωρίας, ποὺ αὐτὴ πιά ἐξηγοῦσε μόνη τῆς ὄχι μόνον τὸν ὑλικὸ ἀλλὰ καὶ τὸν πνευματικὸ κόσμον. Δὲν ὑπῆρχε πιά καμμιά θέσι, ὅπως ἔλεγε ὁ Σπένσερ, στὴν περιοχὴ τῆς σκέψης γιὰ τὴ μεταφυσικὴ.

Καὶ ὁμως χωρὶς νὰ τὸ θέλουν, μὲ τὶς ἀρνήσεις, τὶς ἀπαγορεύσεις καὶ τὶς χωρὶς οὐσιώδη ἀναγκαιότητα ἀναγωγῶν των, ἐνῶ ἐπανηγύριζαν τὸ θρίαμβον τῆς μηχανικῆς θεωρίας καὶ τὸ θάνατον τῆς μεταφυσικῆς, ἔδιναν ἀφθονὰ ὄπλα στὸ κριτικὸ καὶ ἀνήσυχον καὶ βαθὺ πνεῦμα τοῦ Μπερξόν νὰ ἐναφέρῃ στὸ θρόνον τῆς τῆς Μεταφυσικῆς, καὶ νὰ τῆς δώσῃ πλοῦσιον

νέο και γόνιμο περιεχόμενο. Γιατί πλάνη ήταν ότι περνούσαν από το πεδίο της ύλης στο πεδίο του ψυχικού και πνευματικού βίου. Έκαναν απλώς αναγωγή του πνευματικού και ψυχικού στο υλικό· αλλά δεν εκατάλαβαν ότι η αναγωγή των αυτών στο βάθος σήμαινε άρνηση του ψυχικού και του πνευματικού. Ξεκινούσαν από την αναπόδεικτη αρχή ότι ήταν δυνατή η αναγωγή, ενώ πρόκειται για κόσμους ριζικά διάφορους, ποσοτικός ο ένας, ποιοτικός ο άλλος, που δεν επιδέχονται αναγωγή του ενός στον άλλο· και εκείνο που κρατούσαν στα χέρια τους μετά την υποτιθέμενη αναγωγή δεν ήταν, όπως πίστευαν, το πνευματικό και το ψυχικό, αλλά μιὰ πλασματική μετατροπή του σε φαινόμενο του έκτατου κόσμου. Τέτοιες όχι δικαιολογημένες στη ρίζα των φιλοσοφικών θέσεις εγέννησαν για μιὰ φορά ακόμη το ερώτημα τί είναι γνώση; Ποιός είναι, διερωτάται ο Μπερξόν, ο ρόλος του νοῦ στη διαδικασία της γνώσης; Ποιά η ὕφή του; Ολοκληρώνει και εξαντλεί ο νοῦς τὴ γνωστική προσπάθεια του ανθρώπου; ἂν ὄχι, ποιό είναι τὸ περιεχόμενο και τὸ νόημα τῆς γνώσης πὸ μᾶς δίνει ὁ νοῦς; Τέτοια ερωτήματα ἀνοίγουν ἀπέραντο θαρρεῖς και παρθένο ἔδαφος στη φιλοσοφική διερεύνηση τὴν ὁποία μὲ δξύτατα διεισδυτικό τρόπο ἐπιχειρεῖ ὁ Μπερξόν και ἡ ὁποία καταλήγει στη διατύπωση και θεμελίωση τῆς βασικῆς θεωρίας του, ὅτι ὁ νοῦς εἶναι ὄργανο γιὰ τὴ δράση, πρακτικό ὄργανο τῆς ζωῆς, και τοῦτο εἶναι τὸ περιεχόμενο και ἡ οὐσία τοῦ ἔργου του και ὅτι, συνεπῶς, τὴν πραγματική γνώση, τὴν ἀνιδιοτελή, ἐκείνην πὸ μᾶς δίνει τὴν ὕφή τῶν ὄντων, ἡ συνείδησή μας τὴ συλλαμβάνει ὄχι μὲ τὸ νοῦ, τὸ πρακτικό ὄργανο, ἀλλὰ μὲ κάποια ἄλλη λειτουργία, τὴ διαίσθηση ἢ ἐνόραση (intuition).

Καταλαβαίνομε, ὕστερα ἀπὸ τὶς τάσεις πὸ κυριαρχούσαν στὴν ἐποχὴ τοῦ φιλοσοφικοῦ του ξεκινήματος, γιατί ὁ Μπερξόν ἐνίωσε ἐντονη τὴν ἀνάγκη τῆς ἐπιστροφῆς πρὸς τὰ «ἄμεσα δεδομένα τῆς συνείδησης». Κάθε γνήσιος φιλόσοφος μορφώνεται και διαμορφώνεται μὲ μιὰ διαρκῆ συζήτηση μὲ τὶς θέσεις τῶν ἄλλων. Μιὰ συζήτηση πὸ γίνεται μέσα στὸ δικό του πνεῦμα, ὅπου ὁ ἴδιος εἶναι τὴν ἴδια ὥρα λόγος και ἀντίλογος. Μὲ διαρκῆ ἀντίλογο πρὸς τὸν Πλάτωνα ἀνακαλύπτει και θεμελιώνει ὁ Ἀριστοτέλης τὴ δική του φιλοσοφία. Τὸ ἴδιο ὁ Σωκράτης, ὁ ἀντίλογος τῶν Σοφιστῶν, τὸ ἴδιο ὁ Κάντ, ὁ ἀντίλογος τῶν μεταφυσικῶν τοῦ τύπου Βόλφ. Ἔτσι και ἡ ἐσωτερική ἀντιλογία τοῦ Μπερξόν πρὸς τὶς θέσεις πὸ ἐπικρατούσαν

τότε, τοῦ ἔδειξε τὰ χάσματα καὶ τὴν ἀνεπάρκειά των καὶ ἐτόνωσε μέσα του τὴν ἀνάγκη τῆς ἐπιστροφῆς πρὸς τὰ ἄμεσα δεδομένα τῆς συνείδησης, τὶς ἀφειτηρίες καὶ τὰ θεμέλια τῆς ψυχικῆς μας ζωῆς. Αὐτὰ ἔπρεπε νὰ συλλάβη μὲ κριτικὴ καὶ ἀναλυτικὴ πορεία. Καὶ ἀπάνω σ' αὐτὰ νὰ μετρήσῃ τὶς θέσεις ποὺ κυριαρχοῦσαν καὶ ἢ νὰ τὶς δικαιώσῃ ἢ νὰ τὶς ἀπορρίψῃ. Αὐτὴ ἢ ἐπιστροφή τοῦ ἔδωσε τὰ βάρθρα ἀπάνω στὰ ὁποῖα ἐθεμελίωσε τὴν ὅλη φιλοσοφικὴ του οἰκοδομή, μὲ τὴν ὁποῖα ἀνακαλύπτει νέο νόημα στὴ γνώση, νέα ὑφὴ στὸν ἄνθρωπο καὶ στὰ ὄντα. Ἀφοῦ ἀρχίζει μὲ τὴν ἔρευνα τῶν «ἄμεσων δεδομένων τῆς συνείδησης», ἦταν φυσικὸ νὰ καταλήξῃ στὴ θέση ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι πρὸ πάντων ψυχολογία ποὺ προεκτείνεται στὴ μεταφυσικὴ. Μιὰ πνευματικὴ ἐργασία δηλαδὴ ὅπου, ξεκινώντας κανεὶς ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῶν ψυχικῶν φαινομένων, βρίσκει τὸν τρόπο νὰ ξεπεράσῃ τὴν εἰδικὴ ἐπιστημονικὴ σκοπιὰ, νὰ ἀφήσῃ νὰ τοῦ ἀποκαλυφθῇ ἡ βαθύτερη ὑφὴ τοῦ ὄντος. Μιὰ συνειδητὴ καὶ στοχαστικὴ ἐπιστροφή εἶναι, λέγει, ἡ φιλοσοφία στὰ δεδομένα τῆς ἐσωτερικῆς ἐμπειρίας καί, ὡς ἓνα σημεῖο, τοῦ κοινοῦ νοῦ. Αὐτὴ ἢ στοχαστικὴ ἐπιστροφή ἀποκαλύπτει ὅτι ὁ ἐσωτερικὸς μας βίος, ἐνῶ εἶναι συνεχῆς καὶ ὀδίαίρετος, ἀλλάζει ἀδιάκοπα· αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀλλαγὴ ἔχομε στὸ νοῦ μας ὅταν λέμε ὅτι τὸ ἐγὼ μας διαρκεῖ. Ἡ διάρκεια λοιπὸν εἶναι τὸ ὑφασμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἶναι καμωμένο τὸ εἶναι μας. Αὐτὴ ἢ διάρκεια εἶναι μιὰ διάρκεια ποὺ οἱ ἑτερογενεῖς στιγμὲς τῆς εἰσδύουν ἢ μιὰ μέσα στὴν ἄλλη. Κοιταγμένες ἀπόλυτα, οἱ βαθειὲς συνειδησιακὲς μας καταστάσεις, δὲν ἔχουν καμμιά σχέση μὲ τὴν ποσότητα· εἶναι καθαρὴ ποιότητα· εἶναι μὲ τέτοιο τρόπο ἀνακατωμένες ἢ μιὰ μέσα στὴν ἄλλη, ποὺ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ πῇ ἂν εἶναι μιὰ ἢ περισσότερες, οὔτε νὰ τὶς ἐξετάσῃ ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη χωρὶς νὰ ἀλλοιώσῃ ἀμέσως τὴ φύση των. Ἐτσι ἢ διάρκεια ποὺ δημιουργοῦν εἶναι μιὰ διάρκεια ποὺ οἱ στιγμὲς τῆς δὲν ἀποτελοῦν ἀριθμητικὸ πλῆθος. . . Ἡ διερεύνηση τῶν ἄμεσων δεδομένων ἐπιτρέπει λοιπὸν στὸν Μπερξὸν νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι, ἐντελῶς ἀντίθετα ἀπὸ τὶς ἀπόψεις τῶν συνειρμικῶν, ὁ ψυχικὸς μας βίος εἶναι ἀδιάκοπη ἐναλλαγὴ καὶ ἀλληλουχία συνειδησιακῶν καταστάσεων ἑτερογενῆς καὶ ἀνεπίστροφη. Κάθε προηγούμενη συνειδησιακὴ κατάσταση ἐξαγγέλλει τὴν ἐπομένη, διατηρώντας τὴν προηγούμενη. Εἶναι λοιπὸν κυριώτατα ἢ συνείδηση μνήμη, ποὺ διατηρεῖ ὅλο τὸ παρελθὸν καὶ τρέφεται μὲ κάθε νέα κατάστασή της, ἢ ὁποῖα προσθέτει τὸ δικό της τόνο. Ἐτσι

ποτέ ἢ συνείδηση δὲν περνᾶ δυὸ φορές ἀπὸ τὴν ἴδια κατάσταση. Ἐπιπλέον πάλι κάθε κατάσταση, δεμένη μὲ τις προηγούμενες, ἐξαγγέλλει τὴν ἐπόμενη· αὐτὸ κάνει ὥστε ἡ συνείδηση νὰ προῖδεάζη τὸ μέλλον καὶ ἡ ψυχικὴ μας ζωὴ νὰ εἶναι ἀδιαίρετη καὶ νὰ ἔχη ἐνότητα. Τούτη ἡ ποιοτικὴ πολλαπλότητα ἢ ἀδιαίρετη τῶν συνειδησιακῶν καταστάσεων πού εἰσχωροῦν ἢ μὰ μέσα στὴν ἄλλη ἀδιαχώριστα, αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴ διάρκεια, τὸν πραγματικὸ χρόνο τῆς ψυχικῆς μας ζωῆς, πού ἀνελίσσεται ἐλεύθερα στὴ δημιουργικὴ του προσπάθεια, καὶ ἐπομένως ἀπρόβλεπτα. Καμμιά σχέση δὲν ἔχει αὐτὴ ἢ διάρκεια μὲ τὸν ὁμοιογενῆ, τὸν ἀφηρημένον μαθηματικὸ χρόνο, τὸ χρόνο μῆκος, πού εἶναι μιὰ ποιοτικὴ ἐνότητα διαίρετῆ, ἓνα ἄδειο σχῆμα, μιὰ ἀπλῆ ἀφαίρεση τῆς διάνοιας πού τὴν ἔκαμε γιὰ πρακτικούς λόγους, γιὰ νὰ βοηθήσῃ τὴ δράση τοῦ ἀνθρώπου ἀπάνω στὴν ἀψυχη ὕλη. Τὸ προϊόν αὐτὸ τῆς διάνοιας δείχνει γενικὰ τὸν πρακτικὸ προσανατολισμὸ ἢ τὴ σκοπιμότητα τοῦ νοῦ. Δὲν εἶναι λοιπὸν ὁ νοῦς πού θὰ μᾶς ὀδηγήσῃ στὴ σύλληψη τῆς διάρκειας, πού εἶναι ἡ βαθύτερη οὐσία ὄχι μόνο τῆς ζωῆς μας ἀλλὰ καὶ τοῦ κόσμου γενικὰ, γιὰτι καὶ αὐτὸς διαρκεῖ, καὶ αὐτοῦ ἡ ὕψη εἶναι μιὰ διάρκεια. Στραμμένη στὴ ζωὴ, ἀφοῦ ἡ δράση εἶναι ἀνάγκη, δὲν μπορεῖ ἡ διάνοια νὰ μᾶς δώσῃ τὴ βαθύτερη οὐσία τῶν ὄντων. Γι' αὐτὴ τὴν ἐργασία χρειάζεται μιὰ μεταστροφή τῆς προσοχῆς μας. Θὰ τὴν ἀποστρέψωμε ἀπὸ τὴ δράση καὶ θὰ τὴ στρέψωμε πρὸς τὴ βαθύτερη κατανόηση, καὶ αὐτὴ τὴ βαθύτερη κατανόηση θὰ τὴ φτάσωμε τότε, ὄχι ὅμως πὰ μὲ τὴ διάνοια, ἀλλὰ μὲ τὴ διαίσθηση, τὴν ἐνόραση. Τούτη ἀκριβῶς ἡ στροφή τῆς προσοχῆς καὶ ἡ χρησιμοποίησις τῆς ἐνόρασης ἀποτελοῦν τὴν οὐσία τῆς φιλοσοφίας.

Ἡ πρώτη ἐνόρασις πού τὸν ὀδήγησε στὴ σύλληψη τῆς οὐσίας τῶν ἄμεσων δεδομένων τῆς συνείδησης, αὐτὴ θὰ ἀποτελέσῃ τὴ γόνιμη ἀφετηρία γιὰ ὅλη τὴ φιλοσοφικὴ του διαδρομὴ· αὐτὴν θὰ πλουτίσῃ, θὰ ἀπλώσῃ, θὰ ἐμβαθύνῃ γιὰ νὰ ἀγκαλιάσῃ ὅλη τὴν περιοχὴ τοῦ ἐπιστητοῦ. Ὅπως σὲ κάθε γνήσιο φιλόσοφο, ἔτσι καὶ στὸν Μπερξόν, μέθοδος καὶ οὐσία συμπίπτουν σχεδὸν ἀπόλυτα, ἡ μέθοδος δίνει καὶ τὴν οὐσία τοῦ ἔργου των. Ἡ διαλεκτικὴ εἶναι τὴν ἴδια ὥρα μέθοδος καὶ οὐσία τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, τὸ ἴδιο ἢ ἐνόρασις γιὰ τὸν Μπερξόν. «Κάθε φιλόσοφος, λέγει ὁ ἴδιος ὁ Μπερξόν (1), πού ἀξίζει

1. Γιάν. Ἰμβριώτη, Ἡ φιλοσοφία τοῦ Μπερξόν, σ. 303.

αὐτὸ τὸ ὄνομα, δὲν ἔχει ἐκφράσει παρὰ μόνο ἓνα πράγμα πὺ τὸ βρίσκει μὲ τὴν ἐνόρασή του. Τὸ ἀρχικὸ αὐτὸ στοιχεῖο τοῦ δίνει τὴν κίνηση πὺ εἶναι σὰν μιὰ δίνη καὶ σηκώνει ὅ,τι συναντήσει στὸ δρόμο της. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο μορφώνεται ἡ διδασκαλία του. Μιὰ σκέψη πὺ φέρνει κάτι νέο στὸν κόσμο εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ ἐκφράζεται μ' ἑτοιμες ιδέες πὺ βρίσκει ἐμπρός της καὶ τίς παρασέρνει στὴν κίνησή της. Ὅμως τὸ σπουδαιότερο εἶναι τὸ ἀρχικὸ ἐκεῖνο σημεῖο πὺ προκαλεῖ τὴν κίνηση. Ὁ φιλόσοφος αὐτὸς θὰ μπορούσε νὰ εἶχε ζήσει σὲ ἄλλη ἐποχὴ, νὰ καταγίνει μὲ ἄλλα προβλήματα, νὰ μιλήσει μὲ διαφορετικούς τύπους, ἴσως κανένα κεφάλαιο ἀπὸ τὰ ἔργα του νὰ μὴ μοιάζει μ' ἐκεῖνα πὺ μᾶς ἔχει ἀφήσει· μολαταῦτα θὰ εἶχε εἰπεῖ τὸ ἴδιο πράγμα. Ὁ γνήσιος φιλόσοφος δὲν ξεκινᾷ ἀπὸ τίς ιδέες πὺ ἔχουν μορφώσει ἄλλοι, τὸ πολὺ πολὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ βεβαιώσει πὺς ἔρχεται ἔπειτα σ' αὐτές. Κι ἀκόμη, ἅμα φτάνει ἐκεῖ, ἡ ἑτοιμη ιδέα πὺ μπαίνει στὴν πνευματικὴ του κίνηση ἐμψυχώνεται μὲ νέα ζωὴ, ὅπως ἡ λέξη πὺ παίρνει ἀπὸ τὴ φράση τὸ νόημά της καὶ γίνεται διαφορετικὴ, δὲν εἶναι ὅ,τι ἦταν ἔξω ἀπ' αὐτὴ τὴ δίνη».

Μακρὸ ἀπόσπασμα ἀλλὰ ἀναγκαῖο, γιατί μᾶς δίνει τὴν οὐσία τῆς φιλοσοφικῆς του στάσης, ὅπως τὴ χαίρεται κανεὶς σὲ ὅλα του τὰ ἔργα, ὅπως θὰ τὴ χαρῆ ὁ ἀναγνώστης καὶ στίς «δυὸ πηγὲς τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας». Θὰ δῆ καὶ ἐδῶ πὺς ξεκινώντας ἀπὸ τὰ ἄμεσα δεδομένα τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας περνᾷ μὲ ὀπισθοβατικὴ διεισδυτικὴ ἀνάλυση στὴ θεώρηση τῆς ζωῆς γενικά, στὴ δημιουργικὴ ἔπειτα ἐξέλιξη τῆς ζωῆς καὶ στὴ ζωτικὴ ὁρμή, βασικά θέματα τῆς φιλοσοφίας του πὺ τὰ ἔχει ἀναπτύξει σὲ προηγούμενα ἔργα του, πὺ συνοψίζει τὰ πορίσματά των γιὰ νὰ ἀποκαλύψη δυὸ οὐσιώδη στοιχεῖα τῆς φύσης τοῦ ἀνθρώπου, τὸ στατικὸ καὶ τὸ δυναμικὸ, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τίς δυὸ πηγὲς τῆς ἠθικῆς καὶ τῆς θρησκείας.

Οὔτε εὐκολο οὔτε καὶ δυνατὸ εἶναι σ' ἐμᾶς τοὺς συγχρόνους του νὰ ἀποτιμήσωμε τὴν εἰσφορὰ τοῦ Μπερξὸν σὲ ὅλη της τὴν ἔκταση. Ὅμως ὅλο καὶ περισσότερο βεβαιώνεται ὅτι ὁ φιλόσοφος αὐτὸς, πνεῦμα ἑκτακτὰ δημιουργικὸ καὶ συνθετικὸ, πὺ ἐπωφελήθηκε, ὅσο ὅλοι οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι, ἀπὸ τὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἐπιστήμης τοῦ καιροῦ του, ἀλλὰ εἶχε καὶ τὴ δύναμη νὰ ξεφύγη τὸν κλοιὸ των, πὺ ἔχυσε νέο φῶς στὰ

ἄμεσα δεδομένα τῆς συνείδησης, στὸν ἄνθρωπο καὶ στὰ ὄντα, καί, μὲ τὴν πορεία του ξανάδωσε τὴ χαμένη πίστη καὶ νέο περιεχόμενο στὴ φιλοσοφία καὶ τὴ μεταφυσική, ἀποτελεῖ κίβλας καὶ θὰ ἀποτελέσει ὅλο καὶ περισσότερο νέα μεγάλη τομὴ, σὰν ἐκείνη τοῦ Σωκράτη καὶ σὰν ἐκείνη τοῦ Κάντ, στὴν πνευματικὴ πορεία τῆς ἀνθρωπότητας.

B. N. ΤΑΤΑΚΗΣ

